

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАВОДИ ПРОМИСЛОВОЇ КЕРАМІКИ: ПІДПРИЄМСТВО ТОВ-ВА М.С. КУЗНЕЦОВА – Я.К. ЕССЕНА І АТ „ЛЯНГЕ І ДЗЕВУЛЬСЬКИЙ” ЕПОХИ МОДЕРНУ

Школьна О.В., канд. мистецтвознавства, м.н.с.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

НАНУ ім. М. Рильського, м. Київ

Анотація. Стаття присвячена малодослідженим підприємствам промислової кераміки м. Слов'янська епохи модерну, асортимент яких був пов'язаний з виробництвом технічної порцеляни і дизайном інтер'єрів та екстер'єрів забудови (вперше введені матеріали з Державного архіву Харківської області).

Ключові слова: Слов'янськ, завод Кузнецова-Ессена, АТ „Лянге і Дзевульський”, технічна порцеляна, метлахська плитка.

Аннотация. Школьная О.В. Славянские заводы промышленной керамики: предприятия Тов-ва М.С. Кузнецова – Я.К. Ессена і АО „Лянге и Дзевульский” эпохи модерна. Стаття посвящена малоисследованным предприятиям промышленной керамики г. Славянска эпохи модерна, ассортимент которых был связан с производством технического фарфора и дизайном интерьеров и экстерьеров застройки (впервые введены материалы Государственного архива Харьковской области). товарищество

Ключевые слова: Славянск, завод Кузнецова-Ессена, АО „Лянге и Дзевульский”, технический фарфор, метлахская плитка.

The summary. Shkolnaja O.V. Slavjansk's factories of industrial ceramics: enterprises of association of M.S. Kuznetsov – J.K.Essen and joint-stock company „Lange and Dzewulskij” of an epoch of a modernist style. Article is devoted to the scantily studied enterprises of industrial ceramics of Slavyansk of epoch of a modernist style which assortment has been connected to manufacture technical porcelain and design of interiors and ex-terriers of building (for the first time materials of the State archive of the Kharkov area) are entered.

Key words: Slavyansk, factory of Kuznetsov-Essen, joint-stock company „Lange and Dzewulskij”, technical porcelain, mettlachs a bar.

Постановка проблеми. Наприкінці позаминого століття, в епоху модерну, з відкриттям родовищ каолінів, вогнетривів і тугоплавів у Донецькому басейні (поблизу Часового Яру), містечка Слов'янськ, Краматорськ і Дружківка, розташовані вздовж гілки залізниці, з'єднаної з сировинними кар'єрами, починають інтенсивно розвиватися як потужні промислові керамічні центри. Найбільше розбудовувався Слов'янськ Ізюмського повіту Харківської губернії¹, в якому на кінець XIX – початок XX століття було започатковано майже одночасно кілька велетнів-заводів з виготовлення художнього і технічного фарфору-фаянсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однак, історія промислових керамічних гігантів Слов'янська не була написана протягом ста років, оскільки за браком друкованої інформації, хрестоматійна наука залишила ці підприємства та їх невивчену продукцію на периферії досліджень з керамології. Привернення уваги до означеної теми належить кільком подвижникам м. Слов'янська (В. Левіту, Г. Кіркачу), які почали спілкування з колом вузьких фахівців, надавши можливість попрацювати з джерелами приватних збірок і заручившись підтримкою співробітників краєзнавчого музею міста.

Невирішені питання, яким присвячено публікацію. Врешті по крихах, залучаючи матеріали довідників фабрик і заводів початку XX століття та знайдені нові архівні документи, з'явилася змога проаналізувати дані щодо двох потужних керамічних установ міста та твори, виготовлені підприємствами, з боку асортименту та стилістики, чому і присвячена дана стаття. Раніше науці були взагалі невідомі два підприємства: 1) фарфору-фаянсу Тов-ва М.С. Кузнецова в м. Слов'янську, яке з часом перейшло у власність Я.К. Ессена та 2) завод метлахської плитки Лянге і Дзевульського у м. Слов'янську Харківської губернії (нині Донецької області).

Цілі дослідження. Наявна робота є першою спробою пролити світло на українські бренди епохи модерну, відомі сучасникам не лише в Україні, а й поза її межами, що не потрапили до жодних хрестоматій або довідників з мистецтвознавства. Вперше вводяться у науковий обіг факти, знайдені у матеріалах Державного архіву Харківської області (принагідно висловлюється подяка колективу установи, а особливо директору Л.М. Момот і завідувачам двох читальних залів інституції Ю.. Гунько і В.А. Плісак).

Стаття виконана за планом НДР ІМФЕ НАНУ ім. М. Рильського, м. Київ.

Результати дослідження

§1. 1892 року² було офіційно відкрито фабрику Товариства М.С. Кузнецова з продукування електрофарфорових ізоляторів, на які був великий попит, з огляду на розвиток у Росії телефонно-телеграфного зв'язку³. Крім цього виготовлявся і побутовий посуд, асортимент якого опановувався в різних стилях, техніках і матеріалах: у майоліці, фаянсі, пів-фарфорі. Вироби цього підприємства, яке проіснувало до 1915 року, мали торгову марку „Тов-во М.С. Кузнецова в Славянське”⁴. Крім ізоляторів, випускалися поштучні чайні, кавові і столові форми. Зокрема, відомі тоненькі півфарфорові чашки „чеської традиції” у вигляді соусників; майолікові поліхромні таці з рельєфним декором і яскравими поливами фіолетово-бузкових тонів; фаянсові глечики на молоко, воду й цукорниці, кавники, вершківниці тощо.

На Слов'янській філії Товариства у Харківській губернії (поблизу родовища глин Часів Яр) з 1892 р. виготовлявся півфарфор високої якості. За архівними джерелами Центрального історичного архіву Москви, опрацьованими кандидатом мистецтвознавства, доцентом Московського державного художньо-промислового університету ім. С.Г. Строганова Р.Р. Мусіною, Слов'янське виробництво Кузнецових виготовляло тільки фаянс. Але це не зовсім так. Будувалося підприємство як завод з виробництва фарфоро-фаянсових ізоляторів.

Ще у березні 1892 – липні 1893 рр. у листуванні з Харківсько-Азовською залізницею, управитель Будянської фабрики Ф.Я. Шепелєв звертається до керуючого залізною дорогою з проханням подовжити гілку, яку передбачається вести крізь Слов'янськ до мінеральних вод і зробити під'їздний рельсовий шлях до двору фаянсової фабрики М. С. Кузнецова. Оплату цього проекту останній бере на себе⁵.

Сировинні поклади (каолін і вогнетривкі та тугоплавкі глини) для виготовлення технічної і художньої тонкої кераміки стали поштовхом для ретельного вивчення ґрунтів Харківської губернії і бажаним місцем просування і закріплення в цій місцевості родини Кузнецових. Три щорічних ярмарки (Проводський, Троїцький та Євстаф'ївський) і недільні базари у Слов'янську були перспективою зручного місцевого збуту продукції. Крім того можливість швидкого транспортування залізницею зі станції Слов'янське містечко у Курсько-Харківсько-Азовському напрямку відкривала ринки Ростова-на-Дону, Харкова тощо.

Сировину використовували переважно українську: глини з Глухова, Єлизаветграду, Бахмуту; кремій місцевий ізюмський і бахмутівський; вапно – з Єкатеринославської губернії; пісок – з Харківського повіту; кам'яне вугілля – з Донецька. Управителем заводу був призначений Степан Купріянович Хромов з с. Осташково Карповської волості Богородського повіту Московської губернії. На 1895-й рік виготовлявся фаянсовий і півфаянсовий (меццо-майоліковий) посуд (2343639 одиниць на 97200 карб.).

Асортимент складався переважно з поштучних виробів: тарілок, блюдець, чашок. Але за експонатами краєзнавчого музею Слов'янська і збірок

колекціонерів відомий також півфарфор з марками заводу. Устатковане підприємство було котлами Юдіна і Штейна, паровою машиною заводу Г. П. Рижова харківського виробництва, паровою і підйомною машинами, 55-ма точильними й 1-м друкарським верстатами, чотирма горнами (двома для первинного випалу, об'ємом по 148,5 куб. аршинів і двома для другого випалу – по 386 куб. аршинів), муфельною пічкою для випалу виробів з нанесенням декалькоманії способом друку.⁶

1900-го року на заводі працювало 260 осіб. Тоді ж підприємство погоріло. Після пожежі, отримавши страховку, власник більше відбудовувати виробництво не став. Воно дожеврило до початку 1910-х років, і, змінивши 1911 року батька Олександр Матвійович, його збув. На 1 січня 1912 року у Слов'янській торгівлі штат налічував лише чотири особи. Вірогідно йшла ліквідація виробництва⁷. 12 чоловік працювало у представництві Товариства в Одесі, 9 в Києві, 8 в Харкові, по 2 у Варшаві і Санкт-Петербурзі⁸.

За матеріалами, зібраними на Будянському фаянсовому заводі, відомо, що першим управителем Слов'янського фарфоро-фаянсового заводу був Гусев Фома (Хома) Васильович. Однак наводиться факт, що саме цей керуючий обирав 1883-го р. місце для Будянської фабрики і заключав договори про оренду і придбання виробництва⁹. Якщо справи виглядали саме так, це пояснює, звідки походять виставлені 1886 р. фарфоро-фаянсові ізолятори. Тобто або цей управитель очолював як Вовчеполянське (закладене 1876 р. протобудянське виробництво на Харківщині, нині с. Байрак), так і Слов'янське виробництво, яке розбудовувалося, або друге підприємство постало значно раніше, ніж були оформлені кінцеві документи, до 1892-го р. Принаймні за машинописом з історії Будянського заводу, наводяться дані про схвалення М.С. Кузнецовим дій Ф.В. Гусева і доручення останньому будівництва нової фарфоро-фаянсової фабрики в Будах разом з виконанням обов'язків представника зі збуту продукції в Харкові.

1893 р. з Правління Тов-ва у Москві за №200 від 18 травня 1893 року в Контору Будянської фабрики від директора М. Кузнецова надійшло розпорядження: „Весь кошторис по Слов'янській фабриці має вестися окремо від кошторису Будянської фабрики, а по тому всі щомісячні дані по Слов'янській фабриці, як-то: касові звіти, товарні відомості, рахунки різних осіб та баланси, висилати в Правління в окремих екземплярах”¹⁰.

На початку свого існування, ще 1898 року, Слов'янська фабрика Товариства М.С. Кузнецова пережила істотну пожежу. У матеріалах Харківської фабрики Тов-ва виробництва фарфорових і фаянсових виробів М.С. Кузнецова у Будах зберігається справа „Листи про замовлення на продукцію і про сировину для виробництва”, розпочата 21 серпня 1898 року. Керуючий новим підприємством, С. Хромов у листі за особистим підписом на бланку Слов'янської контори від 27.01.1898 р. сповіщає, що фабрика згоріла у 5.30 ранку і просить допомоги від страхового товариства „Росія”¹¹.

Перед тим там налагоджували технологію виробництва, яка ще потребувала корекції. В одному з листів значиться: „Коли надішлете прес для Слов'янської фабрики, бо управитель С. Хромов пише, що маси не вистачає. Маса ж, яку отримали з Будянської фабрики, чомусь тріскає на формах, не зрозуміло”¹². Очевидно, автором був Н. П'ятницький – бухгалтер підприємства, який за сумісництвом очолив окрему одиницю в Слов'янську – Торгівлю Тов-ва М.С. Кузнецова, бланк якої в цей час вже існував¹³.

З виробів Товариства М.С. Кузнецова у Слов'янську відомі поштучні предмети чайно-кавового асортименту. Цікавими в плані художніх рішень і компонування декору є прямокутна таця-панно і чашки у вигляді соусників з ручками (на блюдах). Техніки були тими самими, що й у Будах. Вироби представлені в експозиції Слов'янського краєзнавчого музею. Колекція кузнецовського фарфору міста нараховує близько двохсот предметів, переважна частина яких зберігається запакованими у запасниках, оскільки немає необхідних експозиційно-зберігових приміщень. З тих виробів, що доступні, кілька речей мають марки у вигляді двоголового орла з підписом: „Товариство Кузнецова у Слов'янську”. Завод проіснував до 1913/1914 р., 1914/1915 р. його придбав Я.К. Ессен і перепрофілював.

Продукція Будянської і Слов'янської фабрик Товариства забезпечувала фарфором та фаянсом Бердянськ, Могилів, Гомель. Постійні торговельні представництва Кузнецових діяли в Києві, Харкові, Ростові-на-Дону, Одесі, Слов'янську, Варшаві і Ризі. В Харківській губернії на 1900-й рік відбувались наступні ярмарки: Петрівський, Покровський, Євдокіївський (Явдоський), Космо-Дем'янівський, Миколаївський, Середньопісний, Вербний¹⁴. У Харківському повіті на 1900-й рік було 14 ярмаркових селищ, 75 ярмаркових днів¹⁵. Величезний магазин фарфорових виробів Кузнецових з великим гуртовим торговельним складом продукції, відкритий у Варшаві, був першим російським брендом з власною мережею продажу на теренах Польщі¹⁶. Саме в цей час зворотнім явищем було закладене у місті Слов'янську Харківської губернії виробництво метлахської плитки і паркетів. Імовірно географія комерційного руху дозволяє пов'язати дві керамічні фабрики, які здобули славу місту.

Надалі, після втрати внаслідок пожежі заводу з виготовлення фарфору у Мюльграбені поблизу Риги¹⁷, знайомий Олександра Матвійовича, сина Матвія Сидоровича Кузнецова, по Ризькій філії Товариства, також купець І-ї гільдії, Я.К. Ессен викупив підприємство у Слов'янську. Останнє на той час теж горіло неодноразово, починаючи з 1900 року, (коли там працювало на 1-ше травня 260 осіб). Я. К. Ессен переобладнав завод електроізоляторів і півфаянсового і фаянсового посуду під виробництво порцеляни.

На 1909 рік анонс в довіднику „Фабрично-заводські підприємства Російської імперії” під №1173 по Ліфляндській губернії називає власниками фарфорового заводу Я.К. Ессен Ф.К. і д-р Г.К. Ессен. Додатково сповіщається, що фірма має представництво в Києві – Бр. Преторіус – Хрещатик, 42, кв. 20.¹⁸ В матеріалах Будянської фабрики фаянсу, серед паперів Матвія Сидоровича та

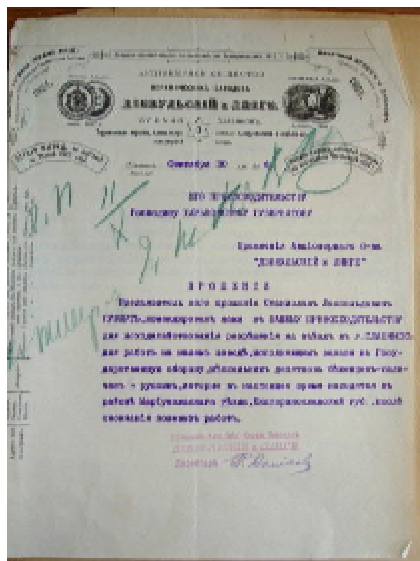
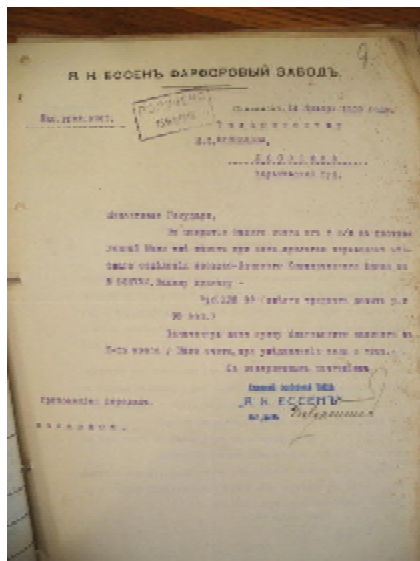

Рис. 1. Фотокопії архівних документів Слов'янських фабрик Я. К. Ессен та АТ „Дзевульський і Лянге” з ДАХО.

Рис. 2. Візерунок килимововзористих підлог в стилі сецесія АТ „Дзевульський і Лянге” з каталогу продукції (приватна колекція Г. М. Кірчака, м. Слов'янськ).

Рис. 3. Майолікова таця к. XIX – поч. XX ст. заводу Тов-ва М. С. Кузнецова у м. Слов'янську Харківської губернії.

Олександра Матвійовича Кузнецових, будь-якого листування, яке б мало передувати продажу підприємства не встановлено. Єдине, що вдалося з більшою-меншою точністю реконструювати – час змін у першому заводі, що могли спричинити подальші рокові власності.

За рекламою під №210В у виданні „Фабрично-заводські підприємства Російської імперії (за винятком Фінляндії)”¹⁹ на 1914 рік перший завод Ессена у Мюльграбені поблизу Риги виготовляв столовий, чайний, господарський (кухонний) посуд і під замовлення ізолятори й інші фарфорові приналежності для електротехніки, ізоляційні вироби для високої напруги й монтувальні порцелянові прилади. Технічна база дозволяла також випускати посуд для аптек та лабораторій (тобто медичні й кислототривкі вироби). В цей час Я.К. Ессен вказував адресу для листування ще в Ліфляндській губернії, отже в Слов’янську він, очевидно, не жив.

Від 1914 – 1915 років немає жодного листа чи звіту по Слов’янському підприємству з будь-якої сторони. Датовані листи з постфактумом, що Я. К. Ессен виступає вже в якості власника збереглися від 1916 року. З них простежуються три речі. 1) Новий господар на 18-те січня (дата першого листа) і в подальшому отримує через О.М. Кузнецова шамот різного гатунку, при чому має вже фірмовий бланк і штамп „Славянский фарфоровый завод «Я. К. Ессен»”, яким керує за довіреністю інша особа, підпис якої фігурує на всіх аркушах. 2) Гроші в Тов-во М. С. Кузнецова переводяться через Азовсько-Донський Комерційний Банк. 3) 1-го квітня 1916 року листування переривається (тобто або не збереглося, або було припинене)²⁰.

1917-го року, як відомо з листів службовців заводу І. Монахова й В.І. Смірнова, Я.К. Ессен, слідом за М.С. Кузнецовим виготовляв електрофарфорові ізолятори, при чому сім’ї робітників потерпали від нестачі житла²¹. У 1920-му році підприємство вже було націоналізоване, принаймні старий власник у назві заводу вже не фігурував. Натомість робітникам, кількість яких сягала 190 чоловік, що мали право на відшкодування у вигляді готової продукції, згідно постанови чільників галузі, було запропоновано надати специфікацію, а рахунок на товар надіслати в Управління Тресту²².

Ще 12.10.1925 року завод порцеляни у Слов’янську „колишній Ессена”, входив до українського Тресту „Фарфор – Фаянс – Шкло” і до нього виїздили комісії, аби вивчити калькуляцію випуску ізоляційного фарфору²³. Протягом другої-четвертої чверті ХХ століття підприємство Кузнецова-Ессена під різними назвами входило до найбільш потужних заводів технічної кераміки, крім того випускалися тонкокерамічні вироби, зокрема господарський посуд чайно-кавового асортименту, фарфорові вази, скульптура, санкераміка. Остання назва підприємства з 1999/2000 року звучала як Відкрите АТ „Слов’янський керамічний комбінат”.

§2. Всього 3 роки по започаткуванні заводу М. С. Кузнецова, поруч, 1895-го²⁴, англієць Лянге і поляк Дзевульський відкрили у м. Слов’янську філію свого польського підприємства метлахської плитки²⁵ з виготовлення простої,

фасонної і вогнетривкої цегли для зведення фабричних труб; фарфорових шарів для барабанів труб і тугоплавких так званих „пірогранітних” (вогнетривких) теракотових паркетів (килимовозористих незтираємих керамічних підлог). Вже 1897 року продукція АТ отримує першу золоту медаль на виставці в Києві.

Про власників фірми відомо, що на 1898 р., коли були відкриті дії Товариства, місцезнаходження правління було у Варшаві, по вул. Володимирській, 14. До особистого складу правління входили Голова Станіслав Фердинандович Бонєцький, директором-розпорядником виступає Іван Іванович Дзевульський, членами правління фігурують Владислав Феліціанович Янковський, Іосиф Вільгельмович Лянге. Основний устав торгового дому „Дзевульський і Лянге” було затверджено 24 квітня 1898 року, збільшення капіталу відбулося 27 серпня 1899 року (з 800 тис. карб. до 1 млн. 92 тис. 750 карб.). Пакет акцій підприємства налічував 3.200 штук іменних і на пред’явника по 250 карб. на 10 років з купонами. Дивіденди складали від 20% на 1898/99 рр. до 5-6% протягом наступного п’ятиріччя. На фабриці теракотових виробів у м. Слов’янську, офіційно відкритій 1901 року, кількість робітників становила 200 осіб²⁶.

На Всесвітній виставці в Парижі 1900-го року, підприємство нагороджено срібною медаллю. 1901-го року фірма одержала гран-прі на Петербурзькій міжнародній виставці кераміки²⁷. Відомо, що фабрика Лянге і Дзевульського 1901 року зорганізувала конкурс малюнків для керамічних підлог. Дизайн виробів розроблявся професійними художниками, зокрема, один із малюнків паркетів спроектував вихованець Львівської політехніки Івана Левинського Густав Трчинський. Він отримав одну з головних нагород за проект „Мудрагель закопанський”²⁸. На виробництві Лянге і Дзевульського, яке офіційно було спрямоване на виготовлення піротехнічних керамогранітних виробів, виконували декор модерного типу, що за стилістикою оформлення наближався до керамічної продукції фабрики І. Левинського у Львові. Характерно, що два підприємства різних етнокультурних регіонів України, на десятиліття випередивши час, дали зразки найбільш ранніх у Європі варіантів Ар Деко.

За документами, що дійшли на фірмових бланках, відомо, що 1905 в Брюсселі продукція отримала хрест пошани і диплом, а 1909 року виграла кілька найвищих нагород: Першу на виставці в Ревелі, і вищу з дипломом пошани на виставці у Ченстохові. За матеріалами 1909 року, відомо, що інше підприємство Лянге і Дзевульського знаходилося у м. Опочно Радомської губернії (нині територія Польщі)²⁹. Мистецький напрямок художньої частини слов’янського заводу Лянге і Дзевульського був пов’язаний з західноукраїнським і польським варіантом сецесії.

Як відомо з „Краткого каталога половыхъ пирогранитныхъ плитокъ Акционернаго общества керамическихъ заводовъ Дзевульскаго и Лянге” (Часов Яр, [Б. г.]: „М.А. Ковалевский”), за №№571, 573, 577, 583 зразків орнаментів „теракотовых паркетовъ, глазурованныхъ плитокъ и издѣлій изъ огнеупорной глины”, виробництво, враховуючи попит і моду, спеціалізувалося на килимових панно незтираємих підлог для потреб великих приміщень.

1910 р. харківський архітектор М. І. Дашкевич представляв фірму „Акціонерне Товариство керамічних заводів Дзевульський і Лянге”, про що сповіщав на своєму фірмовому бланку.³⁰ Цього ж року підприємство отримало велику золоту медаль на виставці у Катеринославі.

З даних, анонсованих у довідковій книзі „Фабрики, заводи та копальні Донецького басейну. 2-е видання Е. С. Елькіна”, завідувачем Акціонерного Товариства „Лянге і Дзевульський” у м. Слов’янську Ізюмського повіту Харківської губернії 1912-го року був Людвіг Володимирович Коссаківський, а оборотний капітал підприємства дорівнював 218 тис. 320 карб.³¹

На 1914 р. підприємство випускало 400 тис. м. кв. плиткі на рік. Управителем заводу в Харківській губернії фігурує Ян Козелл-Поклевський, в Радомській губернії – Влад. Лянге. Головою правління, яке знаходиться у Варшаві виступає Альб. Георг. Рейнштейн; членами – Влад. Янковський, Леон. Таллен-Вільчевський, Ст. гр. Лубенський, Ант. Пуляновський. Директор-розпорядник Петро Домбковський. Підприємство устатковане трьома паровими і двома газовими двигунами, загальною потужністю у 280 кінських сил. Паливо – кам’яне вугілля, штат налічував 850 робітників. Вироби: теракотові плиткі для настилання підлог, глазуровані плиткі для облицювання внутрішніх і зовнішніх стін будинків, вогнетривка цегла. Річне виробництво сягало 1.000.000 карб. Склад продукції знаходився у Москві, пр. Великого Театру, б. Кн. Горчакова, 3; Київ – Х. А. Кириянов, Прорізна, 10; Одеса – А. В. Циперович й інж. М. С. Гросман, Торгова, 7; Катеринослав – Торг.б. Я. Г. Фрейман і Сини – Залізна, 1; Полтава – А. Я. Райнеш, вул. Котляревського, 29-31³². З 1919-го завод кілька років не працював, після націоналізації був „законсервований” (до 1925 р.)³³.

Основна продукція фірми Дзевульського і Лянге є різновидом мистецьки розробленої метлахської плиткі³⁴. Принаймні, виготовлені цим заводом речі абсолютно точно мають художню цінність, виходячи з їх дизайну, який розроблявся фахово. Ці дані підтверджуються архівними матеріалами ДАХО (Державного архіву Харківської області). За допомоги викладача історії Харківського державного університету Є. Хряпіна, нам вдалося віднайти рідкісні матеріали про підприємство Лянге і Дзевульського у м. Слов’янську, які проливають світло на художню частину виробництва, асортимент і прерогативи у випуску продукції.

1914 року документи фірми у Слов’янську підписані директором Р. Drbkowski, 1915 – V. Sakrewski. В цей час підприємство перепрофілюється на випуск оборонних виробів (так само, як в період військових дій працювало Будянське виробництво Кузнецових, що також відомо за документами; і, очевидно, посткузнецовське в Слов’янську – Я. К. Ессена). За даними, які зберігаються в ДАХО, нами встановлено, що підприємство Лянге і Дзевульського протягом 1914/1915 року, у зв’язку з військовими діями, закуповувало спецобладнання в АТ „Герлах і Пульст”. З листування цих установ відомо, що спочатку розроблялися креслення устаткування, а згодом свердлильні, токарні верстати і прилади для обточування циліндрів 1500 – 2000

*Рис. 4. Фото заводу
Дзевульського і Лянге
поч. XX століття.
Експозиція Слов'янського
краєзнавчого музею.*

Рис. 5. Будинок Дзевульського і Лянге при Слов'янському заводі АТ «Дзевульського і Лянге» поч. XX століття. Сучасний вигляд території колишнього Слов'янського керамічного комбінату. Фото Т. В. Козаченко, 2008 р.

мм в діаметрі, постачалися протягом трьох місяців для Слов'янська, при чому зі згоди Начальника Київського Військового Округу³⁵.

За унікальними матеріалами ДАХО встановлено, що керівництво підприємства кілька разів зверталось до Київського начальства з наступними проханнями: 1. „Предъявитель сего прошения Станислав Леопольдович Губерт, командирован нами к Вашему Превосходительству для исходатайствования разрешения на въезд в г. Славянск для работы на нашем заводе, исполняющем заказы на Государственную оборону, нескольких десятков беженцев галичан – руссин, которые в настоящее время находятся в районе Мариупольского уезда, Екатеринославской губернии, после окончания полевых работ” (лист від 30.09.1916 р. на фірмовому бланку, за

особистим підписом директора П. Домбкова та штампом „Правление Акционерного общества керамических заводов Дзевульский и Лянге”³⁶; 2. Телеграмма от 12.X. – 1916. Киев. Главному Начальнику Киевского Военного Округа: „Правление Акционерного общества Дзевульский и Лянге Славянск Харьковской губернии просит разрешить въезд город Славянск из Сартаны Волновахи Мариупольского уезда шестидесяти беженцам мужчинам женщинам русинам галичанам австрийским подданным для работ на керамических заводах исполняющих заказы на государственную оборону. Управляющий губернией.”³⁷

За бланками фірми, на яких зберігаються документи в ДАХО, відомо, що на 1916 рік Правління Товариства Лянге і Дзевульський знаходилося у Варшаві, по вул. Рисьїй, 5; фабричний склад продукції був у Москві за адресою Театральний переїзд, будинок князя Горчакова (для листів); заводи – 1.) ст. Привісл. залізн. в Опочно Радомської губернії (число робітників 235 на поч. XX ст.) та в Слов’янську Харківської губернії.

Специфічна атмосфера міста, де майже кожна родина була „керамічною”, вплинула на розвиток творчості видатного пластика тонкої кераміки Наталі Олексіївни Максимченко, яка народилася в Слов’янському районі в с. Тетянівка саме в епоху модерну і символізму. З 1915 року в Ізюмське повітове земство переїхав визначний український кераміст, інструктор гончарних виробництв, Осип Миколайович Білоскурський (1883, м. Коломия Ів-Фр. обл. – 1943, Алма-Ата?). 1918 року за його безпосередньою участю у с. Миколаївці під Слов’янськом було створено керамічну школу³⁸, де програма навчання базувалася на досвіді кращих вітчизняних і зарубіжних шкіл, враховуючи напрацювання Західної України, етнічної Росії, країн Європи.

1916 року в околиці Слов’янська народилася видатна мисткиня кераміки, майоліки і фарфору, Наталя Максимченко. Облаштовані сецесійними кахлями фабрики Лянге і Дзевульського (від груб до підлог) будинки міста та передмість, майоліковий фаянсовий і фарфоровий посуд та скульптура заводу Кузнецова-Ессена, оточували майбутню визначну художницю Радянського Союзу з дитинства. Аура тотальної „керамології” вплинула на формування свідомості мисткині, а культура розуміння всього спектру глиняної „науки” – від гончарства до садово-паркової скульптури і монументально-декоративних ансамблів, ще в дитинстві була повною мірою сприйнята художницею й усвідомлена як генетична категорія.

Висновки. Керамічна промисловість Слов’янська на початок ХХІ століття нараховує більше шестиста виробництв, перетворюючи місто у найбільший центр кераміки, майоліки, фарфору і фаянсу України. Коріння феномену тотальної керамологізації цього центру сягає кінця ХІХ – початку ХХ століття і пов’язане з розбудовою сировинних кар’єрів та впровадженням високопотужних технологій заводів Кузнецова-Ессена і Лянге-Дзевульського, власники яких привезли фахівців ззовні і працювали над формуванням місцевих, виховуючи у них смак, культуру виконання, рівень майстерності. Незнані герої

кераміки епохи модерну нині вперше мають можливість потрапити до поля зору дослідників науки і мистецтва.

Примітки:

- ¹ Місто Слов'янськ засноване 1646 р.
- ² За матеріалами слов'янського краєзнавця Генадія Михайловича Кіркача, який люб'язно надав можливість скористатися напрацьованими ним архівними матеріалами.
- ³ За матеріалами історії Будянського фаянсового заводу, зібраними на виробництві (Харківська обл.). – С. 3.
- ⁴ Там само, а також за обстеженнями фондів і експозицій історико-краєзнавчого музею м. Слов'янська і виробів Всеукраїнських „зльотів” антикварів.
- ⁵ ДАХО. Ф.634. Оп.2. Од. зб.2. Арк.103в – 11 – 12 зв.
- ⁶ Центральный Исторический Архив г. Москвы (рос.). Ф.337. Оп.2. Спр.6. Арк. 103, 106, 109, 112; Галкина Е., Мусина Р. Кузнецовы. Династия. Семейное дело. – М., 2005. – С. 35.
- ⁷ Отчетъ кассы взаимного вспоможенія служащихъ и рабочихъ Т-ва М. С. Кузнецова за 1911 г. (13-й отчетный годъ). – М.: Типо-литографія А. В. Алмазовой, Никольская ул., д. Гр. Шереметева, 1912. – С. 36.
- ⁸ Там само, С. 36.
- ⁹ За матеріалами історії Будянського фаянсового заводу, зібраними на виробництві. – С. 3-4.
- ¹⁰ ДАХО. Ф.634. Оп.2. Спр.4. Арк.7.
- ¹¹ ДАХО. Ф.634. Оп.2. Спр.9. Арк.42.
- ¹² Пер. з рос. – О.Ш. // Там само. Арк.44 зв.
- ¹³ Там само. Арк.82.
- ¹⁴ Вedomость о ярмарках 1900-го года // ДАХО. Оп.1. Спр.435. Арк.118 зв., 119 зв.
- ¹⁵ Харьковский календарь на 1900-й год: Справочная книга. – Харьков, 1900. – С. 92.
- ¹⁶ Безрукова Татьяна. Фарфоровая империя Матвея Кузнецова // Тайны века. – 2007. – 5 мая, суббота. – С. 12.
- ¹⁷ Завод фарфору „Ессен Я. К.” в місцевості Мюльграбені поблизу Риги в Ліфляндській губернії було засновано 1886 року. Власником на 1914 рік виступав Влад. Ферд. Карл., директором – Генр. Карл. Ессен. Підприємство було устатковане одним паровим двигуном системи Ланц у 150 кінських сил, штат налічував 600 робітників. Завод виготовляв фарфоровий посуд, у тому числі столовий, чайний, кухонний, для аптек і хімічних лабораторій, також фарфор для електротехніки, ізоляційні вироби високої напруги для монтування фарфорових апаратів. Випускалось продукції на 700.000 карб. на рік. Фірма мала представництва у Санкт-Петербурзі – К. В. Гош, вул. Горохова, 32; Москва – колишній будинок Расторгуєва; Київ – Б. Каульфус, вул. Левашовська, 46; Одеса й Р/н/Дону, д. Кисельман і Легнер; Тіфліс – т. Гейде; Ташкент і Самарканд – Торгова контора „Бродецкий і Моргилак”; Томськ і Іркутськ – Гартог і Станг. // Фабрично-заводские предприятия. / Под. ред. Ф. А. Шобера. Изд. 2-е. – Петроград, 1914. – 1698 В. (Без спл. пагинации).
- ¹⁸ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. / Сост. инж. Л. К. Езиоранский. – СПб., 1909. – [Без сплошной пагинации].
- ¹⁹ Фабрично-заводские предприятия. / Под. ред. Ф. А. Шобера. Изд. 2-е. – Петроград, 1914. – 210 В. (Без спл. пагинации).
- ²⁰ Державний архів Харківської області. Ф.634. Оп.2. Од.зб. Л.9,10,58,59,60.
- ²¹ Державний архів Харківської області. Ф.634. Оп.2. Од.зб.143. Переліска о доставке сырья для производства и о заказах на продукцию фабрики. Нач. 8 янв. 1917 – зак. 27 июня 1917. Арк.68, 80.
- ²² ДАХО. ФР.1956. Оп.1. Од.зб.26. Арк.340.

- ²³ ДАХО. ФР.3769. Оп.2. Спр.8. Арк.533.
- ²⁴ Завод проіснував рівно 100 років. 1896 р. був зліквідований.
- ²⁵ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. / Сост. инж. Л. К. Езиоранский. – СПб., 1909. – [Без сплошной пагинации].
- ²⁶ Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов. Т. I. – СПб.: Тип. „В. Ф. Демакова – Насл.“, 1905. – XXXI, 1808 с. (подяка за допомогу в пошуці цього матеріалу висловлюється Е. Хряпину, м. Харків).
- ²⁷ ДАХО. Ф.634. Оп.2. Од. зб. 72. Переписка о доставке сырья для производства и о заказах на продукцию фабрики. Нач. 29 окт. – зак. 17 дек. 1910 г. Арк.26.
- ²⁸ Нога О. Українська-художньо-промислова кераміка Галичини (1840 – 1940). – Львів: НВФ „Українські технології“, 2001. – С. 356.
- ²⁹ Библиотека любителей старины. Вып. I. // Фарфор и фаянс Российской империи. – М.: „Циммелия“, 1995. – С.105.(176 с.).
- ³⁰ ДАХО Ф.634. Оп.2. Од. зб. 72. Переписка о доставке сырья для производства и о заказах на продукцию фабрики. Нач. 29 окт. – зак. 17 дек. 1910 г. Арк.26.
- ³¹ Справочная книга: Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна. 2-е издание Е.С. Элькина. – Харьков: Тип. М. Дрейшпуль и С-ья, Плешневский, 14 и Куликовская ул. №1, 1912. – Без спл. пагинации (72 с. вступления, VIII табл., 348 с. основного текста, правила безопасности на 64 с., ил.).
- ³² Фабрично-заводские предприятия. / Под. ред. Ф. А. Шобера. Изд. 2-е. – Петроград, 1914. – 1698 В. (Без спл. пагинации).
- ³³ Історія керамкомбінату міста Слов'янська до 100-річчя з дня заснування. Буклет. Зберігається у краєзнавчому музеї м. Слов'янська.
- ³⁴ Поява вбиралень і ванних кімнат, а також кухонь потребувала нових типів облицювальної плитки. Поблизу родовища тугоплавких і вогнетривких глин у Часів Ярї (нині Донецької області) 1895 році розпочато виробництво незтираємих плитки і паркетів для підлог, за зразком оригінальної продукції німецької фірми Метлах над Рейном. Власники заводу вогнетривів англієць Лянге і поляк Дзевульський провадять конкурси на розробку декорів своїх виробів у Львові. Врешті дизайн розробляли учні Львівської політехніки. При порівнянні підлогових плиток фірм Івана Левинського і слов'янського асортименту фірми Лянге і Дзевульського, що також проектувався в стилістиці сецесії й Ар Деко, помітна певна стилістична подібність. Ще одним виробником підлогових плиток, керамічних труб і цегли на території Харківської губернії, продукція якого постачалася до Києва, Одеси, Самари тощо була фабрика Е. Е. Бергенгейма в Харкові (з дочірнім підприємством у Часов Ярї від 1915-го р.). Нині вироби цієї фірми, котра була нагороджена золотою медаллю на виставці 1896-го року у Нижньому Новгороді, є експонатами Музею керамічної плитки й сантехніки м. Харкова.
- ³⁵ ДАХО. Ф.562. АО машиностроительного завода „Герлах и Пульст“. Оп.1. Од. зб. 594. Переписка с акционерным обществом керамических заводов „Дзевульский и Лянге“ о заказах (на польском и русском языках). Нач. 1 окт. 1913 – зак. 15 марта 1915 г. Арк. 1-8.
- ³⁶ ДАХО. Ф.4. Харьковское губернское правление. Оп.181. Од.зб.521. Дело харьковского губернского правления „О найме акционерным обществом Дзевульский и Лянге 60 беженцев галичан и русин“. На 2-х л. Нач. 11 окт. 1916 – зак. 2 июля 1918 г. Арк. 1.
- ³⁷ ДАХО. Ф.4. Харьковское губернское правление. Оп.181. Од.зб.521. Дело харьковского губернского правления „О найме акционерным обществом Дзевульский и Лянге 60 беженцев галичан и русин“. На 2-х л. Нач. 11 окт. 1916 – зак. 2 июля 1918 г. Арк. 2.
- ³⁸ Шмагало Ростислав. Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850 – 1950-ті рр.). – Львів: Українські технології, 2002. – С. 20-21.